स्फु(स्फू) र्ज, टु ओ आ वज्रनिर्घोषे ॥ (भ्वा०-सर०-अक०-सेट्।) टु, स्फुर्जथुः। ओ, स्फूर्णः। आ, स्फूर्जितं स्फूर्णं तेन। वज्रनिर्घोषो वज्रकर्त्तृकशब्दः। स्थूर्जति वज्रम्। इति दुर्गादासः॥

स्फूर्जकः, पुं, (स्फूर्जतीति। स्फूर्ज+ण्वुल्।) स्फूर्जकवृक्षः। इत्यमरटीकायां रायमुकुटः॥

स्फूर्जथुः, पुं, (स्फूर्ज+अथुच्।) वज्रपतनजनितशब्दः। इत्यमरटीकायां भरतः॥

स्फुल, शि स्फूर्त्तौ। चले। चये। इति कविकल्पद्रुमः॥ (तुदा०-कुटा०-पर०-अक०-सेट्।) शि, स्फुलति अस्फुलीत् पुस्फोल। स्फूर्त्तिः प्रकाशः। चलः स्खलनम्। चयः सञ्चयः। इति दुर्गादासः॥

स्फुलं, क्ली, (स्फलतीति। स्फुल स्फूर्त्तौ चले+कः।) वस्त्रवेश्म। इति शब्दरत्नावली॥ ताँबु इति भाषा॥

स्फुलनं क्ली, (स्फुल+ल्युट्।) स्फुरणम्। इत्यमरटीकायां नीलकण्ठः॥

स्फुलिङ्गः, त्रि, (स्फुल+इङ्गच्। यद्वा, स्फुत्कारेण लिङ्गतीति। लिङ्ग+अच्।) अग्निकणः। इत्यमरः। १। १। ६०॥ फिनकी इति जिन्कुटी इति च भाषा॥ द्वे अग्निचूर्णे। स्फुत्कारेण लिङ्गति गच्छति स्फलिङ्गः। इति तट्टीकायां भरतः॥ (यथा, महाभारते। ५। ४८। ५४।

"वलाहकादुच्चरतः सुभीमान्
विद्युत्स्फुलिङ्गानिव घोररूपान्॥")

स्फुलिङ्गिनी, स्त्री, (स्फुलिङ्गोऽस्या अस्तीति। इनिः। ङीप्।) अग्निसप्तजिह्वान्तर्गतजिह्वाविशेषः। इति जटाधरः॥ (यथा, मुण्डकोपनिषदि। १। २। ४।

"काली कराली च मनोजवा च
सुलोहिता या च सुधूम्रवर्णा।
स्फुलिङ्गिनी विश्वरूपी च देवी
लोलायमाना इति सप्त जिह्वाः॥")

स्फूर्जकः, पुं, (स्फूर्जति अग्नौ क्षिप्तः सन्निति। स्फूर्ज+ण्वुल्।) तिन्दुकवृक्षः। इत्यमरः। २। ४। ३८॥ स्फूर्जति वह्नौ क्षिप्तः स्फूर्जकः। टा स्फूर्जावज्रनिर्घोषे णकः। स्फूर्जेर्वा दीर्घः सर्व्वत्र इति परवाक्यात् स्फूर्ज्जकः स्फुर्जकश्च स्फूर्जो वज्रः स इव दृढ़सारत्वात् स्फुर्जक इत्यन्ते। इति भरतः॥

स्फूर्जथुः, पुं, (स्फूर्जतीति। स्फूर्ज वज्रनिर्घोषे+अथुच्।) वज्रपातजनितशब्दः। तत्पर्य्यायः। वज्रनिर्घोषः २। इत्यमरः। १। ३। १०॥ स्फुर्जथुः ३ विस्फूर्जथुः ४ विस्फुर्जथुः ५ वज्रनिर्घोषः ६। इति तट्टीका॥

स्फूर्तिः, स्त्री, (स्फूर+क्तिन्।) स्फुरणम्। इत्यमरटीकायां रमानाथः। ३। २। १०॥ (यथा, पञ्चदश्याम्। ८। ३२।

"समङ्गत्वविकाराभ्यां विम्बलक्षणहीनता।
स्फूर्त्तिरूपत्वमेतस्य बिम्बवद् भासनं विदुः॥")

स्फूर्त्तिमान्, [त्] त्रि, (स्फूर्त्तिरस्यास्तीति। स्फूर्त्ति+मतुप्।) पाशुपतः। यथा,—

"पाशार्थिकः पाशुपतस्त्रिरूपः स्फूर्त्तिमान्
मतः॥"

इति त्रिकाण्डशेषः॥

स्फूर्त्तिविशिष्टे, त्रि॥

स्फेयान्, [स्] त्रि, (इदमनयोरतिशयेन स्फिरः। स्फिर+ईयसुन्। "प्रियस्थिरस्फिरेति।" ६। ४। १५७। इति स्फादेशः।) अतिशयः। इति व्याकरणम्॥

स्फेष्ठः, त्रि, (अयमेषामतिशयेन स्फिरः। स्फिर+इष्ठन्। "प्रियस्थिरेति।" ६। ४। १५७। इति स्फादेशः।) अतिशयः। इत्यमरः। ३। १। ११२॥

स्फोटः, पुं, (स्फुटतीति। स्फुट+अच्।) स्फोटकः। इति राजनिर्घण्टः॥ (यथा, सुश्रुते। १। १२।

"स्फोटाः शीघ्रं प्रजायन्ते ज्वरस्तृष्णा च
वर्द्धते॥" *॥

स्फुट+भावे घञ्। विदारणम्। यथा, महाभारते। ३। ११। ५८।

"तयोर्भुजविनिष्पेषादुभयोर्बलिनोस्तदा।
शब्दः समभवत् घोरो वेणुस्फोटसमो युधि॥"

स्फुटते व्यज्यते वर्णैरिति स्फुटत्यर्थो यस्मादिति वा। स्फुट विकसने+घञ्। शब्दव्यापारविशेषः। तथा चोक्तम्। "वर्णानां वाचकत्वानुपपत्तौ यद्वलादर्थप्रतिपत्तिः स स्फोट इति वर्णातिरिक्तो वर्णाभिव्यङ्ग्योऽर्थप्रत्यायको नित्यः शब्दः स्फोटः॥" यथा, हरिवंशे भविष्यपर्व्वणि। १६। ५२।

"अक्षराणामकारस्त्वं स्फोटस्तं वर्णसंश्रयः॥")

स्फोटकः, पुं, (स्फुटतीति। स्फुट+ण्वुल्।) रागविशेषः। फाड़ा। इति भाषा। तत्पर्य्यायः। पिड़कः २ गण्डः ३। इति हेमचन्द्रः॥ स्फाटः ४ विस्फोटः ५। इति राजनिर्घण्टः॥ अस्य विवरणं विस्फोटशब्दे द्रष्टव्यम्। भेदकपराक्षासकयोस्त्रि॥

स्फोटनं, क्ली, (स्फुट+ल्युट्।) विदारणम्। इत्यमरटीकायां भरतः। ३। २। ५॥ (यथा, सुश्रुते। ६। ४२।

"शङ्कुस्फोटनवत्तस्य यस्मात्तीव्राश्च वेदनाः।
शूलासक्तस्य लक्ष्यन्ते तस्मात् शूलमिहोच्यते॥")

प्रकाशनम्। इति स्फुटधात्वर्थदर्शनात्॥ (शब्दः। यथा, साहित्यदर्पणे। ३। २३२।

"भ्रूविभङ्गोष्ठनिर्हेशबाहुस्फोटनतर्ज्जनाः॥"

स्फोटयतीति। स्फुट+णिच्+ल्युः। भेदके, त्रि॥ यथा, हरिवंशे। २४७। १२।

"शतपर्व्वमहारौद्रं स्फोटनं सर्व्वतोमुखम्।
प्रगृह्य रुचिरं वज्रं दीप्तं रौद्राट्टहासिनम्।
दैत्यानयोधयत् सर्व्वान् महेन्द्रः पाकशासनः॥")

स्फोटनी, स्त्री, मणिशङ्खवेधोपकरणम्। भोंडरी इति ख्याता। यथा,—

"आस्फोटनी स्फोटनी च तत्र लास्फोटनी
मता॥"

इति भरतहिरूपकोषः॥

किञ्च।

"लास्फोटन्यां वेधनी च स्फोटनी दृषदंशिका।"

इति भरतधृतवाचस्पतिः॥

स्फोटबीजकः, पुं, (स्फोटकारकं बीजं यस्य। ततः कन्।) भल्लातकः। इति राजनिर्घण्टः॥

स्फोटा, स्त्री, सर्पफणा। इति केचित्॥

स्फोटायनः, पुं, (स्फोट एव अयनं परायणं यस्य।) मुनिविशेषः। तत्पर्य्यायः। कक्षीवान् २। इति हेमचन्द्रः॥

स्फोटिका, स्त्री, (स्फुटतीति। स्फुट+ण्वुल्। टापि अत इत्वम्।) हापुत्रिका। इति त्रिकाण्डशेषः॥ अन्यान्तरे फोटिका इति पाठः॥

स्फ्यं, क्ली, खड्गाकारकाष्ठम्। यथा। स्फ्याग्निष्टेऽधिकरणञ्च। स्फ्यस्य खड्गाकारकाष्ठस्य भक्तास्लेषनिमित्तकेज्यायामिष्टित्वेन प्रकृतिवद्विकृतिरित्यतिदेशेन दर्शात्मकप्रकृतिधर्म्माणां प्राप्तौ पूर्व्वदिनप्रातःकालीन हवनीयदेवताआवाहनमपि प्राप्तं तच्च तदानीं न विधीयते नैमित्तिके निमित्तनिश्चयवतोऽधिकारितया प्रकृते शोभाविभक्तास्लेषरूपनिमित्तमंशयेन प्रधानानधिकारिणोऽङ्गानधिकारात् तदुत्तरदिने च निमित्तनिश्चय तदधिकारमिहावपि नावाहनानुष्ठानं आवाहनस्य पूर्व्वदिनप्रातःकालनैयत्यादितीज्याया आवाहनं विनैवानुष्ठानमिति। इति तिथ्यादितत्त्वम्॥

स्म, व्य, श्लोकपादपूरणम्। इत्यमरः। ३। ४। ५। (यथा, रामायणे। २। ६४। २२।

"यद्येतदशुभं कर्म्म न स्म मे कथयेः स्वयम्।
फलेन मूर्द्धा स्म ते राजन् सद्यः शतसहस्रधा॥")

तद्योगे अतीतकाले कीविभक्तिर्भवति। यथा,

"हन्ति स्म रावणं रामः।"

इति मुग्धबोधव्याकरणम्॥

स्मयः, पुं, (स्मयनमिति। स्मि+अच्।) अद्भुतः। गर्व्वः। इति मेदिनी॥ (यथा, रघुः। ५। १८॥

"ततो यथावद् विहिताध्वराय
तस्मै स्मयावेशविवर्जिताय।
वर्णाश्रमाणां गुरवे स वर्णी
विचक्षणः प्रस्तुतमाचचक्षे॥")

स्मरः, पुं, (स्मरयति उत्कण्ठयतीति। स्मृ+णिच्+अच्। कामदेवः। इत्यमरः। १। १। २६॥ (यथा, कुमारे। ४। ८।

"स्मरसि स्मर मेखलागुणै-
रुत गोत्रस्खलितेषु बन्धनम्।
च्युतकेशरदूषितेक्षणा-
न्यवतंसोत्पलताड़नानि वा॥"*॥

स्मृ+अप्।) स्मरणञ्च॥

स्मरकूपकः, पुं, (स्मरस्य कूप इव कन्।) भगम्। इति त्रिकाण्डशेषः॥